

ЕТОС САМОТНОСТІ В КОЛІ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ МОТИВІВ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ А.П. ЧЕХОВА

Письменники долучаються до родоводу світової літератури тоді, коли між рядками їхніх творів прозирають ті ідеї, над якими філософи розмірковують, не криючись. Антона Павловича Чехова можна з певністю віднести до роду філософіюючих митців слова, особливо ж це стосується його останніх творів, які, за звичкою А.П. Чехов ще хотів написати як комедії.

Це стосується, насамперед, його останньої п'єси «Вишневий сад», що була написана в 1903 році, за кілька місяців до передчасної смерті А.П. Чехова в 1904 році.

П'єса «Вишневий сад» написана під заголовком «Комедія в чотирьох діях», за задумом це мав бути такий собі водевіль, місцями навіть легкий фарс, проте серйозні екзистенційні питання, які спливають місцями в тексті, підкреслюють глибину тогочасних пошуків А.П. Чехова, ту внутрішню зміну, яка штовхала його писати вже не тільки читиво на продаж, але й вимагала вираженого і строгого слова, яке могло би стати своєрідним підсумком всіх попередніх пошуків письменника. Між рядками твору прозирає очевидна трагічність ситуації, на яку приречені герої.

В серії літературних мемуарів під назвою «А.П. Чехов в спогадах сучасників» є спогад відомого театального режисера К.С. Станіславського, який займався постановкою багатьох п'єс А.П. Чехова, зокрема і «Вишневого саду». В мемуарах К.С. Станіславський занотовує цікавий факт, що стосується історії назви п'єси. Одного разу захоплений Антон Павлович в розмові за Станіславським повідомляє йому про назву – «Вишневий сад» і заходиться сміхом. «В першу хвилину я навіть не зрозумів, про що йде мова, але Антон Павлович продовжував смакувати назву п'єси, наголошуючи на ніжному звуці «е» в слові «вишневий», ніби намагаючись з його допомогою пригорнути минуле красиве, але тепер непотрібне життя, яку він зі сльозами руйнував у своїй п'єсі. На цей раз я зрозумів всі тонкощі: «Вишневий сад» – це діловий, комерційний сад, що приносить прибуток. Такий сад потрібен і зараз. Але «Вишневий сад» прибутку не приносить, він зберігає в собі і в своїй квітучій білизні поезію минулого панського життя. Такий сад росте і квітне для примхи,

для очей зніжених естетів. Шкода знищити його, а треба, оскільки процес економічного розвитку країни цього вимагає» [2].

Здається, що для Чехова немає другорядних персонажів, у цій п'єсі кожен з героїв – яскрава персону і репрезентує власну позицію стосовно спільної для всіх них ситуації «закинутості» в життя без визначеного смислу, який кожен йому надає сам. Так, головні герої п'єси Раневська та Гаєв – люди витончені і зманіжені, люди блакитної крові, з високо розвиненим естетичним чуттям і абсолютною непристосованістю до прагматичних реалій життя. Економічна успішність для них межує з вульгарністю. Жоден з них не знає, навіщо трапився в цьому житті, і намагається прожити його максимально безболісно: Раневська втікає від свого життя до Парижу, втім не знаходячи там втіхи, скоріше в її ситуації важливим є сам феномен подорожі-втечі, втечі насамперед від неможливості вирішити ситуацію власного життя. Ці герої живуть в півсилі, для них час минає занадто швидко, вони ніколи не «тепер», яке наповнене декадансними конотаціями, вони завжди в минулому, яке видається «Золотим віком».

Надзвичайно потужною є метафора вишневого саду, яка проходить через увесь твір. З погляду самого Чехова вишневий сад – це маленька батьківщина наших героїв, остання святиня, яку не можна спалювати, інакше не залишиться нічого святого, вічного. Раневська з ніжністю звертається до саду: «О, моє дитинство, чистота моя! В цій дитячій кімнаті я спала, дивилася звідси на сад, щастя прокидалося зі мною кожного ранку, і тоді він був точно таким, нічого не змінилося. Всього, всього білий! О саде мій! Після темної сльотавої зими знову ти молодий, повний щастя, ангели небесні не покинули тебе...» [3, 636]. Сад уособлює для Раневської стан неproblemатичного дитинства, доби надій і сподівань, саме тому сад не можна продавати чи зрубувати, він є останнім прикриттям тієї пустоти і безсмысловості існування, яка насувається на Раневську. Абсурдним і показовим видається день 22 серпня – дата продажу саду з аукціону: в помісті власників останні години протікають в святковому неробстві, в якому від свята залишилося дуже мало. Грає запрошений оркестр (можливо, мелодії мажорних польок – це реkvієм по дитячій мрії, які так і не збулися, бо для цього не було докладено зусиль?), атмосфера карнавальна і фарсова – на кону подальше життя Раневської й її оточення, проте герої продовжують вести святковий спосіб життя, який вже позбавлений всякого святкового настрою, хоча атрибути і залишилися.

Вустами Трофимова, «вічного студента», «облізлого панка», Чехов промовляє знакову думку для всього твору: «Вся Росія – наш сад» [3, 649], натякаючи на безмежність кордонів батьківщини, в ньому говорить ранній космополітизм, оптимістична і безпідставна віра в майбутнє.

Трофимов оголошує себе таким, що «вище любові», а відповідно і не здатен на таку любов. Загалом серед героїв п'єси саме Трофимов на перший погляд здається єдиною цілісною людиною, що перебуває в мирі з собою, творить своє майбутнє. Проте і його оптимізм не має стосунку до реальності, це таке ж абстрактне філософіювання, як і в його менш оптимістичних колег.

Впадає в око комізм діалогів в п'єсі, які часто більше схожі на окремі спорадичні монологічні висловлювання, аніж на дійсну розмову, що має на меті порозуміння. Кожен з героїв живе у власному ілюзорному світі минулого (Раневська і Гаев), або намагається себе відволікти від думки про питання про сенс власного життя, забуваючись у розвагах чи роботі. Покажемо в цьому плані є монолог Шарлотти, яким автор відкриває другу дію п'єси: «У мене немає справжнього паспорту, я не знаю, скільки мені років, і мені все здається, що я молоденька. Коли я була маленькою дівчинкою, то мій батько і мати їздили на ярмарки і давали вистави, дуже хороші... Звідки я і хто – я не знаю... Хто мої батьки, може вони не вінчалися... Не знаю... Так хочеться поговорити, а нема з ким... Нікого у мене немає» [3, 640]. Цю фразу Шарлотта промовляє, перебуваючи в оточенні таких самих слуг, як і вона сама. Проте поговорити ні з ким. Обличчям Шарлотта звернена до минулого – саме знання про те, ким були її предки, дало в їй змогу визначити власну сутність. Героїня прагне віднайти коріння, яке надасть сенсу її існуванню. Людина без історії, без традиції – ніщо, їй немає чого сказати про себе, адже невідома відправна точка в її автобіографії, якою є життя її предків. Для Шарлотти це невідома і незрозуміла екзистенціалістська максима про те, що існування передуює сутності і кожна людина – лише проект власної самості, про що певною мірою намагається сказати Трофимов, закликаючи дати чесний звіт за минуле, прожити «в борг, за рахунок людей, яких ви не пускали далі передпокою» [3, 649] і працювати над теперішнім. Шарлотта самотня в своєму оточенні, як і самотній кожен з героїв п'єси, і перебуває на роздоріжжі, не маючи сили, бажання і мотиву вибрати жодну з доріг. Це люди, що згодні жити з каменем на шії і потонути разом з ним, як говорить Раневська, аніж позбутися його і почати нове життя. Для неї не існує поняття майбутнього горизонту, як для Трофимова, ані бажання його створювати. Її життя є своєрідною втечею від теперішнього, втеча є і способом розв'язання проблем.

На позір успішний і підприємливий Лопухин купує сад на аукціоні. Для нього це справа виправдання всього свого роду: «Я купив помістя, де дід і батько були рабами, де їх не пускали навіть на кухню...» [3, 660]. Саме він наказує вирубати сад, навіть не дочекавшись, поки поїдуть з помістя попередні власники. Здається, що

ця людина чогось досягла, вона не поховала себе в лінощах, як більшість з героїв, хоча і не стала глибокою. Лопахин обмовляється про мотив своєї успішності: «Коли я працюю довго, без втоми, тоді думки стають легшими, і здається, ніби мені теж відомо, навіщо я існую. А скільки, брате, в Росії людей, які існують невідомо для чого» [3, 663]. Робота для Лопахіна – так само засіб втечі від екзистенційних питань, які висуває людське існування. Коли він занурюється в роботу, вони відступають на задній план, і здається, що він знає, навіщо живе. Його, так само, як і інших персонажів, так само торкається німотна екзистенційна тривога за власний невиконаний проект, робота ж надає життю наповненості і спрямованості, яку йому вигідно переплутати зі змістовністю. В цьому контексті пригадуються ідеї Михайла Бахтіна до філософії вчинку: «Сучасна людина відчуває себе впевнено, багато і ясно там, де її принципово немає в автономному світі культурної області... але не впевнено, бідно і неясно, де він має справу з собою, де він центр сходження вчинку... ми впевнено чинимо тоді, коли вчиняємо не від себе, а як одержимі іманентною необхідністю смислу тієї чи іншої культурної області, шлях від засновку до висновку вчиняється свято і безгрішно, тому що на цьому шляху мене самого немає» [1]. Можливо, саме тому Ляпанин почувається так комфортно, занурившись в повсякденні торгові справи, адже саме в цій ситуації він забуває (заперечує?) про власну самість, залишаючи волю тільки для міркувань спекулятивної логіки, проте занедбавши себе як особистість.

Загалом творчість А.П. Чехова безсумнівно входить до скарбниці світової літератури, для нашого культурного простору вона знакова тим, що окреслює контури повсякденності, крізь яку прозирають декадансні настрої початку XX-го століття. Герої Чехова вихоплені із буденного повсякденного існування, у всій його трагікомічності, і недовершеності. Вони від щирого серця прагнуть позбутися тягара самотності і вступити в дійсний діалог, проте не можуть, їм не вистачає для нього життєвої сили, їхнє життя так і не стає тим центром сходження вчинку, а перетворюється на невпинне наздоганяння втраченого часу.

Література

1. Бахтин М.М. К философии поступка. – <http://www.philosophy.ru/library/bahtin/post.html>.
2. Станиславский К.С. А.П.Чехов в художественном театре // А.П. Чехов в воспоминании современников. Серия литературных мемуаров. Издательство «Художественной литературы»: М.: 1960-1986. - <http://lib.ru/LITRA/CHENOW/vosp.txt>.
3. Чехов А.П. Вишневый сад // Чехов А.П. Избранные сочинения в двух томах. – М.: «Художественная литература», 1986. Т.2. –С. 626-670.